

סיבות לתענית תשעה בטבת

בשו"ע⁽¹⁾ מופיעה רשימה של יותר מעשרים ימים "שאירעו בהם צרות לאבותינו וראוי להתענות בהם."

רשימה זו מופיעה במספר כתבי-יד, בנספח למגילת תענית (אע"פ שנספח זה הוא רק מהמאה ה-16), ובספרי חז"ל מתקופת הגאונים ועד היום. כמו-כן נמצאה בצורה פיוטית בכמה קינות.

הסיבה לכל התעניות הנ"ל מופיעה ברשימה, חוץ ממקרה אחד - "תשעה בטבת". לתענית זו, כמעט בכל המקורות (מלבד אלו שלא מנו כלל צום זה!), נכתב ש"לא כתבו רבותינו על מה הוא". רק במקרים בודדים הוזכרה הסיבה, והיא - יום שמתו בו עזרא ונחמיה.

כפי שנראה להלן הפרשנים לספרים אלו, מנסים למצוא סיבות לתענית זו. במאמר הזה, ננסה לחקור ולעיין בסיבות אלו. כמו-כן לברר מדוע חז"ל נמנעו לגלות אותן?

1) מיתת עזרא הסופר

איתא בשו"ע⁽²⁾ "לא נודע איזה היא הצרה שאירע בו". בפירושו כותב הט"ז⁽³⁾ "תימה גדולה הא איתא בסליחות של י" בטבת דבט' בו מת עזרא הסופר וצ"ע רב". גם במפרשים אחרים לשו"ע, למשל ה"מגן אברהם"⁽⁴⁾ וה"באר היטב"⁽⁵⁾ מזכירים את הסליחות האלה.

הרב ברוך פרענקיל⁽⁶⁾ (רב בפולין ומורביה בסוף המאה ה-18 ובתחילת המאה ה-19) מסביר, שהמפרשים הנ"ל מדברים על הסליחה "אזכרה מצוק", אשר סליחה זו היא הראשונה שבנוסח אשכנז לתענית עשרה בטבת. מלשונה הסליחה: "זעמתי בתשעה בו בכלמה וחפר, חשך מעלי מעיל הוד וצפר. טרוף טורף בו הנותן אמרי שפר, הוא עזרא הסופר."

מהחרוז האחרון של הסליחה רואים אנו ששם המחבר הוא "יוסף" וגם, כפי הנראה⁽⁷⁾, שהוא הרב יוסף טוב אלם בונפילס, שהיה מגדולי בעלי התוספות בצרפת באמצע המאה ה-11.

מסביר הרב אברהם מאיר איזראעל⁽⁸⁾, (אבד"ק הוניאד בברוקלין), מדוע לא נודעה לבעל השו"ע סליחה זו, ובלשונו: "בעל השו"ע... היה ספרדי כידוע, ואולי שלא ראה סליחה זו של פייטן אשכנזי זה, וע"כ כי שלא נודע איזה היא הצרה וכו'".

בנוסף לסליחה של הרב יוסף טוב אלם, יש גם סליחות בנוסח הספרדי שמזכירות מיתת עזרא. בסליחה "שעה עליון" נכתב: "ובו סמך, מנאץ שמך, על קרית משושיהן. ובו נאסף ראש הסף, הוא עזרא הכהן." אולם, בניגוד לסליחה "אזכרה מצוק", תאריך **עשרה** בטבת ניתן כיום פטירת עזרא. מחבר סליחה זו, כפי הנראה⁽⁹⁾, היה ר' יחיאל מונדולפו, שחי במאה ה-17 (אחרי פטירת הרב יוסף קארו).

גם בסליחה "יושב בשמים" (הבא מיד אחרי "שעה עליון") מוזכרת מיתת עזרא: "יום סומכו על ארמון, נחלת צבי ושפר. ובו הוחל הנגף, במכפשי באפר, וגם בו נאסף עזרא הכהן הסופר". גם רואים אנו מסליחה זו (מחברה ותאריכה לא ידועים), שעזרא מת בעשרה בטבת ולא בתשעה בו.

אמנם, בספרי חז"ל רואים אנו שעזרא נפטר **בעשרה** בטבת. לפי "ספר יוחסין"⁽¹⁰⁾ (הרב אברהם זכות, מחכמי ספרד במאות ה-15 ו-16): "אז נפטר עזרא הכהן הסופר בעשרה בטבת וחגי וזכריה ומלאכי ונסתלקה נבואה מישראל". כמאה

שנה אח"כ כתב בעל "שלשלת הקבלה"⁽¹¹⁾ (הרב גדליה ב"ר יוסף אבן יחייא, מחכמי איטליה): "מתו חגי זכריה ומלאכי הנביאים י' טבת". כמו-כן כתב⁽¹²⁾: "במדרש עזרא הוא מלאכי הנביא". זיהוי זה - שעזרא הוא מלאכי מופיע גם בתרגום יונתן בן עוזיאל⁽¹³⁾: "ביד מלאכי דיתקרי שמיה עזרא ספרא". [במסכת מגילה⁽¹⁴⁾ הדעות חלוקות בזיהוי של מלאכי, יש שאומר שהוא מרדכי, ויש שאומר שהוא עזרא]. כמו-כן, בשני כתבי-יד⁽¹⁵⁾, רואים אנו שעזרא מת בעשרה בטבת, ולא בתשעה בו.

נשאלת השאלה, אם עזרא נפטר בעשרה בטבת, מדוע לצום בתשעה בו? על זה עונה ה"בית דוד"⁽¹⁶⁾ וזה לשונו: "שבשביל שמת עזרא בעשרה בטבת והיו צריכין להתענות עליו ... וכבר היו חייבים להתענות בו מפני שסמך מלך בבל על ירושלים וא"כ לא היה הכר לעזרא באותו תענית... לכן היו מקדימים להתענות בטי' בו על עזרא כדין תעניות הנופלים בשבת שנדחים לאחר השבת אעפ"י ששם מאחרים והכא מקדימים." אולם צ"ע על דבריו, מפני שיש כלל בשי"ס⁽¹⁷⁾: "אקדומי פורענות לא מקדמי", ולכן צריכים לדחות את התענית לטי"א בטבת ולא להקדים לטי' בו!

קיום התענית על מיתת עזרא בתאריך שלא היה יום מיתתו, אפשר שהיתה הסיבה, לפי ה"בית דוד"⁽¹⁸⁾, שחז"ל לא ידעו מדוע צמים בטי' בטבת. לעומת זאת, בדרשת הרב יונתן אייבשיץ⁽¹⁹⁾ בהמבורג בטי' בטבת בשנת תקי"א (1751) נאמר: "[עזרא] היה בדורו כמו משה וראוי היה התורה להנתן על ידו כמו ע"י משה ולכן כסוהו בתהום ובמת משה לא ידע איש קבורתו וג"כ כסה בתהום רבה ולכן נאמר לא נודע מה היה בו [בטי' בטבת].". פירושו של דבר: התורה, בכוונה לא גילתה את מקום קבורתו של משה. ומפני שעזרא מושווה למשה כנ"ל, היה הכרח להעלים משהו ממותו של עזרא ובחרו חז"ל שלא לגלות את תאריך מיתתו. אפשר שיש סמך לדברי הרב אייבשיץ בספר "צדה לדרך"⁽²⁰⁾, שכתב: "בטי' בו לא רצו אבותינו לכתוב על מה הוא"; דהיינו, שאע"פ שחז"ל ידעו סיבת התענית, הם בכוונה "לא רצו" לגלותה.

ישנם מקורות מספר המסמיכים את תאריך מיתת נחמיה למיתת עזרא; אולם קביעת תאריך זה למיתתם ניתנת להוכחה, לכל המוקדם, לתקופת של הי"כל בו"⁽²¹⁾ וה"ארחות חיים"⁽²²⁾ (מאה ה-14). [תאריך חיבור קינה⁽²³⁾ הקושרת יחד את מיתת עזרא למיתת נחמיה, (שנגלתה בגניזה בקהיר), לא ידוע; אולם יום מיתתם נכללו באירועי חודש כסלו!]

נכון שכתב ה"כרם שלמה"⁽²⁴⁾: "בטי' בו ... מת עזרא, ובהלכות גדולות [בה"ג] מוסיף ונחמיה בן חכליה." אולם ברור שה"כרם שלמה" העתיק בהוצאת דפוס של הבה"ג, אשר המילים על "נחמיה" היו תוספת מאוחרת; רואים זאת בכת"י⁽²⁵⁾ אחד של ספר הבה"ג, שבו אין כלל התיחסות למיתת עזרא ונחמיה, ובכת"י⁽²⁶⁾ אחר דבר מיתתם נוספו בגליון. ראייה נוספת מספרי חז"ל שנכתבו במאות שאחרי הבה"ג, ומביאים את הרשימה הזאת - שהם: "סדר רב עמרם גאון"⁽²⁷⁾, "ראבי"ה"⁽²⁸⁾, "צדה לדרך"⁽²⁹⁾; מחברים אלה אינם מוסיפים את ההערה על מיתתם של עזרא ונחמיה. כמו כן, הטור⁽³⁰⁾ שמתחיל את הרשימה הזאת במילים: "כתב בה"ג", לא כולל את מילים אלו.

אע"פ שהיעב"ץ⁽³¹⁾ וה"אליה רבה"⁽³²⁾ מביאים מיתת נחמיה יחד עם מיתת עזרא, אחרים דוחים את זה. כותב הרב שלמה יהודה רפפורט⁽³³⁾ - המכונה "שיר" (הרב של העיר פראג באמצע המאה ה-19) וזה לשונו: "ובאמת היתה זה מקרה נפלאה אם שני אלו מתו ביום אחד". מעיר הרב אברהם נפתלי צבי רות⁽³⁴⁾ מפרנקפורט דמין: "ויתכן שענין פטירת נחמיה בן חכליה בקשר לתענית ט' טבת רק אגב גרדא נזכר בנשימה אחת עם פטירת עזרא הסופר"; אמנם לא ברור אם הרב רות רוצה לקבוע

שמיתת נחמיה לא היה באותו התאריך של מיתת עזרא. מענין לציין שאע"פ שה"באר הגולה"⁽³⁵⁾ וה"שלחן גבוה"⁽³⁶⁾ כותבים: "בכל בו איתא שמת בו עזרא הסופר", שניהם משמיטים שה"כל בו" גם מביא שנחמיה מת באותו היום. כמו כן ה"ערוך השלחן"⁽³⁷⁾, שבדאי ראה את ספרי הראשונים והאחרונים שהזכירו מיתת נחמיה באותו היום של מיתת עזרא, כתב: "ונתגלה אח"כ שבו [ט' בטבת] מת עזרא הסופר", ולא הזכיר את נחמיה.

הספרים - ה"ארחות חיים" וה"כל בו" דומים הם. אמנם יש הבדל ביניהם בנושא שלפנינו. לפי ה"ארחות חיים"⁽³⁸⁾: "בט' בו לא כתבו אבותינו על מה ונסתר הסוד ובו ביום מת עזרא הכהן ונחמיה בן חכליה" - מהלשון "ובו" - משמע שיש סיבה נוספת לתענית ט' בטבת חוץ מפטירת עזרא ונחמיה. כמו-כן, בשלושת כתבי-היד⁽³⁹⁾ של ה"ארחות חיים" שיש בידינו מופיע "ובו". לעומת זאת, לפי לשון ה"כל בו"⁽⁴⁰⁾: "בתשעה בו לא כתבו אבותינו על מה הוא ונמצא הסוד בו ביום מת עזרא הכהן ונחמיה בן חכליה." - לשון "בו" - דהיינו מיתת עזרא ונחמיה היתה הסיבה היחידה לתענית; בכת"י⁽⁴¹⁾ של ה"כל בו" הנקודה הזאת מודגשת אפילו יותר - ובמקום המילה "בו" מופיעה המילה "שבו". גם ב"מחזור רומניה"⁽⁴²⁾ משנת ה'ר"פ (1520) מופיעה המלה "שבו", וזה לשונו: "ונמצא שבו מת עזר' הכהן ונחמיה בן חכליה". באחד מכתבי-היד⁽⁴³⁾ של ה"ארחות חיים" (משנת ה'רפ"ד (1524), וכפי הנראה, הקדום ביותר), במקום המילים "ונסתר הסוד" מופיע "ונמסר הסוד", ולשון זה קרוב יותר ללשון ה"כל בו": דהיינו "ונמצא הסוד". אולם בפירושו לשו"ע, ה"ברכי יוסף"⁽⁴⁴⁾ תקן את לשון ה"כל בו" ללשון ה"ארחות חיים"; (הרב רות⁽⁴⁵⁾ עשה בדיוק ההיפך).

לעומת מפרשים אחרים, הרב אריה ליב גורדון, בפירושו "עיון תפלה"⁽⁴⁶⁾ לסידור "אוצר התפלות", דוחה לגמרי את סיבת קביעת התענית - כיום שמתו בו עזרא ונחמיה: "כי לא מצאנו שגזרו שום תענית על מיתת אדם גדול אלא על הריגת גדליה בן אחיקם לפי שאז פסקה מלכות ישראל לגמרי והיה נחשב כחרבן ביהמ"ק". הרב רות⁽⁴⁷⁾ מביע פליאה על סברה זו: "הלא מתענים בז' אדר על פטירת מרע"ה." כמו-כן נכתב בהדיא ב"ספר חסידים"⁽⁴⁸⁾: "כי יש לצום על מיתת אדם חשוב". רואים אנו שבכמה תאריכים ברשימה זו מופיעות תעניות עקב פטירת אנשים גדולים.

2) הריגת ר' יהוסף הלוי

איתא ב"ספר הקבלה" של הראב"ד⁽⁴⁹⁾ על הנגיד ר' יהוסף הלוי וזה לשונו: "ומכל מידות טובות שהיו באביו [ר' שמואל הנגיד] לא חסר לו אלא שלא היה ענותן כאביו מפני שגדל בעושר ולא נשא עול בנעוריו ונבה לבו עד להשחית ויקנאו אותו סרני פלשתים עד שנהרג ביום שבת בט' בטבת שנת ד' אלפים תתכ"ד [צ"ל: ד'תתכ"ז] [1066] הוא וקהל גראנטה וכל הבאים מארצות רחוקות לראות תורתו וגדולתו ... ועוד מימי רבותינו הקדמונים שכתבו מגלת תענית גזרו תענית בט' בטבת ולא ידעו על מה הוא מכאן [הריגת ר' יהוסף וקהילת גראנטה] ידענו שכונו ברוח הקדש ליום זה."

לכן, מפני שהאירוע **טרם** קרה בעת שחז"ל קבעו את תענית ט' בטבת, לא כתבו חז"ל את הסיבה.

הריגת ר' יהוסף וקהילת גראנטה בט' בטבת, מובא גם ע"י הרב משה אבן עזרא בספרו "כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה"⁽⁵⁰⁾ וזה לשונו: "הלך מע אלגמהור

בגראנטה פי יום אלסבת פי תסע כלון מן טבת סנה תתכו לתאריכנא" (נהרג יחד עם כלל ישראל בגראנטה ביום שבת בתשעה בטבת שנת תתכ"ז למניננו).

[קיים בבלול⁽⁵¹⁾ בקשר לתאריך ההריגה הזה, מפני שבתרגום ספרו של הרב משה אבן עזרא מהמקור הערבי, ע"י ר' בן-ציון הלפר⁽⁵²⁾, תאריך הרצח ניתן בשבת, **עשרים** לחודש טבת. ומכיון שיש לנו גם את היום בשבוע וגם את התאריך, ניתן לקבוע ע"פ התאריכון שכ' בטבת ד'תתכ"ז יוצא ביום **רביעי** - ולא בשבת. כמו-כן בתרגום מאוחר יותר של ר' אברהם חלקין⁽⁵³⁾ המביא את המקור הערבי רואים אנו שהרב אבן עזרא כתב "**תשעה** בטבת", התואם את גרסת בעל "ספר הקבלה".]

ההריגה הזאת מוזכרת גם במקורות ערביים. אחת מהן מופיעה ב"זכרונותיו של עבדאללה"⁽⁵⁴⁾, וזה לשונו: "ואלדי ארדה אלה מן הלאכהם פי יום אלסבת לעשר כלון מן צפר." (ה' הכריז על מפלתם בשבת, 10 צפר). כמו-כן בתקציר של האחאטה⁽⁵⁵⁾ מופיע התאריך - שבת, 10 בצפר שנת 459 להג' (לוח המוסלמי). לפי הלוח הקבוע של המוסלמים, 10 בצפר 459 היה ביום **ראשון** - ולא בשבת; התאריך המקביל בלוח העברי היה **עשרה** בטבת - ולא תשעה בטבת. כיצד ניתן ליישב סתירות אלו?

ניתן לומר שהמוסלמים לא תמיד הלכו לפי הלוח הקבוע. בכמה ארצות ערביות הם קבעו את החדשים לפי ראייה ראשונה של הירח החדש⁽⁵⁶⁾. המולד האמצעי לחודש טבת בשנת ד'תתכ"ז היה ביום שלישי (19 בדצמבר 1066) אחר צהריים, 5 שעות 19 דקות 11 חלקים. לכן מאוד נראה שבשנת 459 להג', ראשון לחודש צפר נקבע ע"י ראיית הלבנה, ביום חמישי (ל' כסלו); לכן 10 צפר אכן היה **בשבת** (ט' בטבת), וזה מתאים למקורות היהודיים.

ה"ברכי יוסף"⁽⁵⁷⁾ מביא את מסקנתו של הראב"ד שחז"ל "כיונו ברוח הקודש ליום הזה" כדי להסביר את הקושיא: מדוע חז"ל לא כתבו סיבה לתענית אע"פ שהם ידעו שעזרא מת באותו היום. ה"ברכי יוסף" מעיר: "יש סוד בדבר" ומביא ראיה מדברי ה"ארחות חיים"⁽⁵⁸⁾: "בט' בו לא כתבו אבותינו על מה ונסתר הסוד", ורומז שפתרון הסוד נמצא בדברי הראב"ד: "שכיונו ברוח הקדש להריגת רבינו יוסף הלוי שנהרג בו ביום" - ז"א שבעת קביעת זמן התענית, האירוע עוד לא קרה.

על מסקנה זו, יש שמקשים - כיצד ניתן לקבוע תענית על מקרה שטרם קרה? למשל ה"אגרות שיר"⁽⁵⁹⁾ קורא לזה "נבואה רחוקה", והרב אהרן ווירמש⁽⁶⁰⁾ (הרב של העיר מץ במאה ה-19) מגדיר זאת כ"דוחק". הרב רות⁽⁶¹⁾ מפרנקפורט רומז שהסיבה שהט"ז וה"מגן אברהם" לא הביאו את דברי הראב"ד היה: "שלא מצאנו מעולם שיגזרו בגלל מקרה שיתרחש בעתיד." כמו-כן בשני כתבי היד⁽⁶²⁾ של "צדה לדרך" נמצא הלשון: "בט' בו לא כתבו רבותינו על מה היה." - "היה" במקום "הוא". אע"פ שזה לא ראיה חותכת, אפשר **ששינוי** זו נעשה להדגיש שמדובר באירוע **שהיה** בעבר, להוציא אירוע שיתרחש בעתיד.

מוצאים אנו שחז"ל המביאים סיבה זו של הראב"ד לא מציינים זאת כסיבה היחידה אלא **בנוסף** למיתת עזרא. הרב יעקב עמדתן בסידורו "שערי שמים"⁽⁶³⁾ כותב בין שאר הדברים שקרו בחודש טבת: "ט' בו תענית מיתת צדיקים. עזרא הכהן ונחמיה בן חכליה (והריגת ק"ק גרנאדה עם ר"י הנגיד)" - הסוגריים הם של הרב יעקב עמדתן. הרב שלמה נעטטער בסידורו "דרך החיים עם נהורא השלם"⁽⁶⁴⁾ מביא אותם המילים, אולם בלי הסוגריים. בין האחרים המביאים סיבה זו כסיבה נוספת, הם הרב נחמן כהנא⁽⁶⁵⁾, ה"כרם שלמה"⁽⁶⁶⁾ וה"תוספות חדשים" למגילת תענית⁽⁶⁷⁾. המקור היחיד שמביא רק סיבה זו הוא ה"רוח חיים"⁽⁶⁸⁾, ואפילו הוא מדריך אותנו למקורות נוספים.

3) לקיחת אסתר לארמון המלך

"ותלקח אסתר אל המלך אחשורוש אל בית מלכותו בחדש העשירי הוא חדש טבת בשנת שבע למלכותו"⁽⁶⁹⁾.

בפירושו למגילת אסתר, מעיר ה"מחיר יין"⁽⁷⁰⁾ על פסוק זה שהחודש שבו נלקחה אסתר הוא לכאורה חסר חשיבות לקורא, ומשיב שמגילת אסתר מזכירה את החודש כדי להודיע לנו שצריכים לצום בתשעה בחודש - לזכור אירוע זה. פירוש זה מעורר מספר שאלות:

א: מדוע צמים בגלל לקיחת אסתר לבית המלך?

ב: מהיכן יודעים שהיה זה בתשעה בחודש דוקא?

ג: מדוע נמנעו חז"ל מלכתוב דבר זה כסיבה לתענית?

ממגילת אסתר עצמה קשה למצוא תשובה לשאלות אלו, אולם מהמדרשים ניתן למצוא תשובה.

א: ב"מדרש רבה"⁽⁷¹⁾ מוצאים אנו שאסתר נלקחה **בעל כרחא** לארמון המלך, וצריכים לזכור שבאותה שעה היתה אסתר איש - נשואה למרדכי⁽⁷²⁾. במדרש "שוחר טוב"⁽⁷³⁾ רואים אנו שאסתר בכתה להקדוש ברוך הוא: "מה שרה אמנו ע"י שנשבת לילה אחת לקה הוא [פרעה] וכל ביתו... ואני נתונה בחיקו של אותו רשע כל השנים הללו למה אין אתה עושה לי נסים למה עזבתני". מהציטוט לעיל נראית כסיבה מספקת לקבוע תענית בגלל לקיחת אסתר לארמון המלך.

ב: תאריך לקיחתה מופיע במדרש "לקח טוב"⁽⁷⁴⁾. על פסוק זה שבמגילת אסתר, כותב המדרש: "וביום שבאה השמועה לגלות יהויכין, בו ביום עמד להם גואל [אסתר] מזרע אשר הגלה עם יהויכין מלך יהודה". מספר יחזקאל⁽⁷⁵⁾ רואים אנו שהיום שבו הגיעה השמועה היה בחמישי בטבת: "בעשרי בחמשה לחדש לגלותינו בא אלי הפליט מירושלם לאמר הכתה העיר."

נשאלת השאלה, מדוע קבעו את יום התענית בתשעה בטבת במקום בחמישי בו? ניתן להציע את ההסבר הבא: הנערות שנלקחו אל המלך נדחו בדרך כלל לאחר לילה אחד עם המלך⁽⁷⁶⁾. לעומת זאת, אסתר לא נדחתה, ולאחר שלוש לילות עם המלך (ליל ו' ז' ו-ח' בטבת), סברו חכמים, בהתאם לכלל "חזקה", שהמלך מתכוון לקחתה לאישה. ולכן, ביום ח' בטבת, החליטו חכמים לקבוע תענית ביום שלמחרת. ובשנים הבאות המשיכו היהודים להתענות בט' בטבת, להזכיר אירוע זה.

אולם נשאלת השאלה: מדוע בשנים שלאחר מכן, לא צמו היהודים **בחמישי** לחודש? על שאלה זו ניתן למצוא תשובה בפירוש "האשל"⁽⁷⁷⁾ בקשר לצום גדליה וזה לשונו: "דאע"ג דנהרג [גדליה] בר"ח [ראש השנה] גם ביום השני איש לא ידע... וא"כ בשנה ראשונה התענו ביום השמועה בשלישי בתשרי וכה"ג איתא ב[מסכת] ר"ה שם [י"ח:] דעשו יום השמועה כיום שריפה, ולפיכך קבעו גם לדורות בשלישי [בתשרי]."
ניתן להרחיב עקרון זה שמביא בעל "האשל", גם על קביעת תענית בתשעה בטבת, כתענית לדורות בענין לקיחת אסתר לארמון המלך.

ג: ניתן למצוא מדוע נמנעו חז"ל מלכתוב את סיבת התענית - מהגמרא⁽⁷⁸⁾: "שלחה להם אסתר לחכמים, 'קבעוני לדורות'. שלחו לה, 'קנאה את מעוררת עלינו לבין האומות'. שלחה להם, 'כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרסי'." נראה מסוגיא זו שחז"ל פרסמו רק דברים שהופיעו בדברי הימים הנזכרים. מאידך, צום ט' בטבת לא היה בין הדברים האלה, ולכן חז"ל נמנעו מלפרסמו כדי שהאינו-

יהודי לא ידברו על האי שביעות רצון של היהודים, בו בזמן שנערה יהודיה נבחרה למלכה.

4) מיתת שמעון הקלפוס - ה"שליח פיטר"

בפירושו לשו"ע, הרב ברוך פרענקיל⁽⁷⁹⁾ כותב: "מצאתי בכ"י שבטי"ת טבת נפטר שמעון הקלפוס שהושיע את ישראל בצרה גדולה בזמן הפריצים נקבע יום מיתתו לתענית עולם בירושלים."

הרב פרענקיל לא זהה את כתב היד וגם לא נתן פרטים נוספים על זהותו של שמעון הקלפוס. אולם, מהעובדה שחז"ל נמנעו מלכתוב את סיבת התענית, ניתן לומר שפעולותיו של שמעון הקלפוס היו רגישות, ולכן היה רצוי שלא לפרסם אותם לשאינם יהודים, כיון שהוא היה קשור עם הקמת הנצרות.

במהלך המאות האחרונות, נמצאו מספר כתבי-יד בלשון הקודש העוסקים בלידת ישו והשליחים. בדרך כלל חומר זה נקרא - ספרות "תולדות ישו" או "תליית ישו". אחד מכתבי-יד אלו יצא לאור ע"י נוצרי אחד בשם יאהן יאקאב הולדריכוס בשנת 1705.

הפרק האחרון של כת"י הולדריכוס⁽⁸⁰⁾ מדבר על איש בשם "שמעון הקלפסי" והתחבולה שבה השתמש להוציא את ה"פריצים" מירושלים. [הביטוי "פריצים" המופיע בספרות זו מתייחס לכת יהודית-נוצרית אשר חיה בתחילת ימיה של הנצרות]. בענין פטירת שמעון כתוב בכת"י: "וימות שמעון ויתאבלו בני ישראל את שמעון וקבעו יום מיתתו להתענות בכל שנה ושנה והוא ט' ימים בירח טבת".

ניתן לקבוע ברמה גבוהה של סבירות שאכן כתב-היד שהיה לפני הרב ברוך פרענקיל היה כתב-יד זה, וכמו"כ ניתן להסביר מדוע נמנעו חז"ל מלפרסם את הסיבה.

הנקודה היחידה שבין כת"י הולדריכוס ובין הרב פרענקיל הוא ההבדל הקטן בשם - בתוך כתב-יד הולדריכוס⁽⁸¹⁾ מופיע השם כ"הקלפסי" ואילו הרב פרענקיל כותב "הקלפוס". אולם, שינוי זה הוא רגיל בלשון העברי - השם האמיתי הוא "הקלפוס", ושמעון שהיה אישיות חשובה במשפחתו נקרא "הקלפסי"⁽⁸²⁾. כמו-כן, כשהרב דק"ק בערעגסאס⁽⁸³⁾ הביא חלק זה מכת"י הולדריכוס, הוא כתב "הקלפוס" ולא "הקלפסי".

גם ה"מאורי אור"⁽⁸⁴⁾ כותב אותה הסיבה - וזה לשונו: "ותענית ט' טבת... ובספר זכרונת ראיתי על פטירת שמעון הקלפוני שהשלים ליהודים והעלימו מפניהם". ואע"פ שה"מאורי אור" כותב השם "הקלפוני", אין זה אומר שהוא ראה כת"י אחר. שכן ההבדל בין "הקלפוס" ו"הקלפוני" הוא "ס" במקום "ני"; מכתבי-יד ניתן בקלות לקרוא בטעות "ני" במקום "ס". לצערנו, כתב-היד המקורי של הולדריכוס אינו בנמצא, ולכן, אין לנו יכולים לראות כיצד כתב הסופר את האות "ס".

שאלת השאלה, האם ספרים כדוגמת "תולדות ישו" או "תליית ישו", הם מסוג הספרים שחז"ל השתמשו בפרושיהם לשו"ע? הדוגמאות הבאות מראות לנו שהתשובה בהחלט חיובית.

א: רש"י בפירושו למסכת עבודה זרה⁽⁸⁵⁾ - מתוך קטע שהצנזורה השמיטה - כותב הערה המקבילה לקטע שבכת"י הולדריכוס⁽⁸⁶⁾, והוא מסיים באלה המילים: "הכל כמפורש בספור תליית ישו".

ב: בספר "תקנות ותפלות" של הרב שלמה שיק⁽⁸⁷⁾, מובא מכתב שהמחבר קבל מהרב דק"ק בערעגסאס, וזה לשונו: "והקונטרס הנ"ל [כת"י הולדריכוס] העתיק זקני זצ"ל [חתם סופר] מספר נוצרי אחד בשמו יאהן יאקאב האלטריקא. ג: כתב היד עצמו⁽⁸⁸⁾ מסיים במילים אלו: "אלה דברי רבינו רבי יוחנן בן זכאי בירושלים תם"; ברור שאין זו ראיה חותכת שרבן יוחנן בן זכאי היה המחבר, אולם הדבר אפשרי. או לחילופין ניתן לומר שהיה זה חומר המבוסס על דבריו של רבן יוחנן.

שאלה נוספת המתעוררת קשורה לאופיו של שמעון הקלפוס, הנודע גם בשם שמעון כיפא, ואשר היה השליח פיטר, ולאחר מכן הבישופ הראשון ברומא. [כיפא - שמו בארמית, וביוונית - פטרוס ("פיטר")]. האם היו חז"ל בדעה שמותו ראוי היה לקבוע תענית בכל שנה לעם ישראל? כדי לענות על שאלה זו צריכים אנו לדעת פרטים נוספים על חייו ופועלו. ניתן לקבל פרטים אלו מכתבי היד השונים⁽⁸⁹⁾ על שמעון הקלפוס (כיפא):

בימיה הראשונים של הנצרות, עוד לפני שהיה הבדל בין יהדות ונצרות, ה"נוצרים" רדפו את היהודים והיו מענים אותם וטובחים בהם, ובהדרגה חיזקו ה"נוצרים" את כוחם ובססו אותו. באסיפה שנקראה ע"י זקני היהודים, בכדי לנסות למצוא פתרון לבעיות אלו, אחד מאותם הזקנים שנקרא שמעון כיפא אמר: "שמעוני אחי ועמי אם טוב בעיניכם דברי אבדיל את האנשים האלה מעדת בני ישראל ולא יהיה להם חלק ונחלה בקרב ישראל אך אם תקבלו עליכם את העון". ענו הזקנים: "נקבל עלינו העון אך כאשר דברת עשה". אחרי ששמעון הכניס את השם הנכבד בבשרו, הלך בין הנוצרים וצעק: "כל מי שיאמין בישו יבא אלי כי אני שלוחו", כשהוא עשה אותם האותות שעשה בזמנו ישו כדי לקנות את אמונם. הוא סיפר לנוצרים "כי ישו היה שונא של ישראל ותורתם", וצוה אותם "שלא תעשו עוד רעה לשום יהודי", ובמקום לחוג את חגי היהודים הם יחוגו חגים הקשורים לחיי ישו ולמותו. [הגאון ממונקאטש⁽⁹⁰⁾ כותב ששמעון אמר: "כי יעשו מעתה יום שביתה ביום אי ולא ביום ש"ק". מקורו הוא מנוסח אחר על חיי שמעון כיפא המזהה את שמעון כ"חכם אחד שנקרא אליהו"⁽⁹¹⁾] הנוצרים ענו כאחד: "כל אשר דברת נעשה אך אם תשאר אצלנו". שמעון הסכים והם בנו לו מגדל אשר בו גר במשך שש שנים עד ליום מותו. במגדל, הוא אכל רק לחם ומים [ו]כל הימים היה מתבודד עם קינו בתורת משה כל היום וכל הלילה... [ו]היה עובד ה' בכל נפשו".

אגדה זו מציגה את שמעון כיפא באור חיובי. גם בהערותיו ל"מחזור ויטרי", כותב ר' שמעון הלוי איש הורויץ⁽⁹²⁾ שרבינו תם כתב עליו ש"לא היה מעולם מאמין באמונה החדשה [נצרות], ושהיה כוונתו בכל אשר עשה לשם שמים". כמו כן "ספר חסידים"⁽⁹³⁾ מכנה אותו "צדיק".

האגדות השונות על חיי שמעון כיפא מסיימות, שהוא חיבר פיוטים, ובאחת האגדות⁽⁹⁴⁾ נכתב שהפיוטים האלה נאמרו בכל שבת בתפילה בבית הכנסת: כוונתם היא על תפילת "נשמת" המוזכרת במסכת פסחים⁽⁹⁵⁾.

בפירושו לסידור "עבודת ישראל", הרב יצחק באר⁽⁹⁶⁾ כותב: "ומצאתי בפירוש ישן סביב לסידור כ"י משנת קפ"ז [1427] והוא כמנהג טריו"ש וז"ל שמעתי מרי יהודה בר יעקב שר' שמעון בן כיפא יסד נשמת". כמו כן בפירוש המקובלים לסידור "מלאה הארץ דעה", הרב נפתלי הירץ טריביש⁽⁹⁷⁾ כותב: "נשמת. מצאתי כי שמעון בן כפה יסדו. י"א שמעון בן שטח".

אולם רש"י דוחה בתוקף כל אפשרות ליחס את תפילת "נשמת" לשמעון כיפא. רבינו שמחה, תלמידו של רש"י, מביא את דבריו בחיבורו - "מחזור ויטרי" (98), ובלשונו: "ויש שאומרים על אותו נבל שמעון פטר חמור שהיא טעות של רומה יסדו אותה תפילה [נשמת]. ושאר תפילות כשהיה על הסלע. וחס ושלום שלא תהיה זאת בישראל. וכל האומר דבר זה, כשיבנה בית המקדש יביא חטאת שמנה." ובניגוד לזה, מחבר "מחזור ויטרי" (99) מצטט אח"כ את רבינו תם שכתב: "מימות שמעון כיפה שישד סדר של יום הכיפורים. אתן תהלה." אע"פ שכל מה שהבאנו לעיל אינו בבחינת ראיה חותכת, אולם, בהחלט ניתן להניח ששמעון הקלפוס (כיפא), שהוא השליח פיטר, היה אחד שכזה שכדאי היה לקבוע את יום מיתתו כתענית לדורות, בעקבות פעולותיו עבור היהודים. והנטיה שלא לפרסם את סיבת הצום ברורה לחלוטין.

5) יום שנולד בו ישו הנוצרי

ה"תוספות חדשים" (100) בפירושו למגילת תענית כותב בקשר לתענית ט' בטבת: "ושמעתי בשם גדול א' דאז נולד אותו האיש." הביטוי "אותו האיש" מופיע בספרי חז"ל (101) ככינוי לישו. ["האשלי" (102) בפירושו משתמש במלה "ישו" במקום "אותו האיש"]

ה"תוספות חדשים" לא גילה את זהותו של ה"גדול", אולם רבנים שחיו במאה ה-19 ובמאה ה-20, כמו "שיר" (103) והרב יהודה ליב גורדון (104) הציעו את "ספר העיבור" (105) כמקור ל"תוספות חדשים". מחבר "ספר העיבור" הוא הרב אברהם בר חייא שחי במאה ה-11 בספרד, ואשר כותב: "והוא [ישו] נולד לדבריהם בשנת ג' אלפים תשס"א לבריאת עולם בעשרים וחמשה ימים מחדש דייגבר [דצמבר], והוא יום שבת יום תשעה בטבת". כמאתיים שנים אח"כ, בשנת 1310, רבינו יצחק הישראלי, שגם חי בספרד, מביא בחיבורו "יסוד עולם" (106) אותם החאריכים בלוחות היהודי והלועזי ללידת ישו. מהטבלאות (107) המקבילות ללוחות היהודי והלועזי, אפשר לאשר שתשעה בטבת שנת ג'תשס"א חל בשבת, 25 בדצמבר שנת 1 לפני הספירה. [בימים ההם, הלוח היהודי עדיין נקבע ע"י עדים שבאו להעיד על מולד הלבנה; לכן הקבלה בין התאריכים היא רק תיאורטית].

אולם שני המחברים (108) האלה ממשיכים: הנוצרים ספרו שנת 1 אחרי הספירה מראשון לינואר לפני לידת ישו. לכן, נשאלת השאלה, האם יכולים אנו להקביל 25 בדצמבר ג'תשס"א עם שנת 1 אחר הספירה?

[ישנן מספר שיטות במנין השנים בלוח העברי. שתיים מהן שייכות לענינו. לפי המסורת, היום הראשון לבריאת העולם הוא כ"ה באדר או כ"ה באלול. לפי שיטה אחת (מולד בהר"ד) - והיא השיטה שאנו משתמשים בה היום - שנה א' התחילה בא' בתשרי לפני בריאת העולם. בשיטה השניה (מולד וי"ד), שנה א' התחילה בא' בתשרי אחרי בריאת העולם (109)].

אילו שני מחברים אלה השתמשו בשיטת וי"ד, אזי 25 בדצמבר שנת ג'תשס"א מקבילה לשנת 1 אחרי הספירה. אולם זה לא יפול בשבת, ט' בטבת, אלא, ביום ראשון כ"א בטבת; יוצא מזה ששני המחברים לא השתמשו בשיטת וי"ד. נוסף לזה, נראה מ"ספר העיבור" (110) שהמחבר, שחי בספרד השתמש בשיטת המערב - ז"א: שיטת בהר"ד.

אפשר ליישב הבעיה על פי העובדה שהנוצרים שינו שיטתם למנין השנים. השיטה הקודמת היתה לפי הלוח של פילוכלוס משנת 354, ולפי לוח זה 25 בדצמבר

של שנת לידת ישו נקרא שנת 1 אחרי הספירה. לאחר מכן עברו לשיטת הגרגוריאני (השיטה הנוהגת כיום), ולפי שיטה זו 1 בינואר אחרי לידת ישו נקרא 1 אחרי הספירה. שיטה זו למעשה לא נהגה ברוב ספרד עד המאה ה-14. אם כן מובן מדוע הרב אברהם בר חייא ורבינו הישראלי השתמשו בלוח של פילוכלוס.

ישנה מסורת⁽¹¹¹⁾ הסוברת שישו נולד בתקופה של טבת. התקופה אשר אנו מדברים היא תקופה של שמואל וחל בלוח היוליאני ב-24 - 25 בדצמבר. [היום, שאנו משתמשים בלוח הגרגוריאני, התקופה חלה (במשך המאה ה-20 והמאה ה-21) שלוש עשרה יום יותר מאוחר - ז"א: ב-6 - 7 בינואר].

בהערה לפירוש של ה"תוספות חדשים", מובאים דברי הרב רפאל גארדאן⁽¹¹²⁾. לדבריו: בשנת ג'תשס"א, תקופת טבת חלה ביום שישי, ח' בטבת - 24 בדצמבר - בשעת עשר וחצי בבקר, וישו נולד ביום שבת, ט' בטבת - 25 בדצמבר.

[הרב שיק⁽¹¹³⁾] והרב משה דוד האפפמאן⁽¹¹⁴⁾ כותבים שב"ספר הקבלה" של הראב"ד מופיע שישו נולד בט' בטבת. אמנם, זה לא מופיע בנוסחאות שבפנינו של "ספר הקבלה". קשה להאמין ששני רבנים עשו אותה הטעות בתוך עשר שנים. והדברים אומרים - דרשני! "ספר הקבלה" יש שני קטעים⁽¹¹⁵⁾ על ישו. רואים אנו ממספר הוצאות וכתבי יד (למשל: בזאל (שנת ה'ש"מ - 1580), אמשטרדם (שנת ה'תע"א - 1711), פראג (שנת ה'תקנ"ה - 1795), כת"י⁽¹¹⁶⁾ מהמאה ה-17) שהקטעים האלה מצונזרים. גם יודעים אנו שבסוף המאה ה-19, היו נסיונות⁽¹¹⁷⁾ לשחזר את הקטעים הצנזורים השמיטו. אפשר שבתקופה הזאת במשך השחזור, נפל הטעות ומה ששני הרבנים האלה ראו היה נוסח שאיננו מדויק].

האם יש סימוכין במסורת היהודית להכריז על יום לידת ישו כיום תענית - ז"א: כיום אבילות?

אע"פ שצום זה לא נוהג היום, (ואף לא נהג בתקופתו של ה"בית יוסף"⁽¹¹⁸⁾), ישנה מסורת יהודית שלא ללמוד תורה בערב שלפני התאריך הלועזי של לידת ישו - (ערב חג המולד - ליל 24 בדצמבר). לילה זה נקרא באידיש "ניטל נכט". מנהג זה משומר במיוחד בין החסידים בחו"ל, ואף אם הוא חל בליל שבת, מבטלים שיעורי תורה⁽¹¹⁹⁾. [אחרי פרסום מאמרי זה בירחון "סיני", קבלתי מכתב מ'ר' יונה היינריך הגר בעיר עמנואל שבשומרון. בו הוא כותב שבעירו פפד"מ - "מאוד הקפידו על 'איסור' זה"⁽¹²⁰⁾].

ישנן מספר סיבות למנהג זה. אחת מהן מהרב נתן אדלער (שנמצא בשו"ת של תלמידו ה"חנתם סופר"⁽¹²¹⁾). בשו"ת נכתב: "מהענין לאיסור תלמוד תורה בליל חגם [חג המולד] ... הוא [הרב אדלער] אמר דהטעם משום אבילות." ראייה נוספת לסיבת הרב אדלער היא מהעובדה שבאותו לילה המקוואות היו סגורות והזיווג היה אסור. סברה זו של הרב אדלער תואמת להכרזת התענית ביום שנולד ישו.

מספר רבנים מהתקופה האחרונה, כולל "האשלי"⁽¹²²⁾, הרב גורדון⁽¹²³⁾, הרב האפפמאן⁽¹²⁴⁾, והרב שיק⁽¹²⁵⁾ מסבירים שסיבת חז"ל שלא לפרסם לידת ישו היא הסיבה לתענית זו כדי למנוע איבה וצרות ליהודים. הרב האפפמאן מוסיף: "ברוך המקום שנתן גאולה לעתים ולעטים - ויש לנו רשות לכתוב הכל בלי משטן ומשטנה." אמנם יש סמך במסכת תענית⁽¹²⁶⁾ שלא להכריז תענית באידן של שאינם-יהודים. בזמן שבית המקדש היה קיים, הישראלים היו התחלקו לעשרים וארבעה "מעמדות", בקשר להקרבת קרבן התמיד. אנשי אותו "מעמד" צמו במשך השבוע חוץ מיום שישי, שבת, ויום ראשון. בין ההסברים השונים לסיבת צום זה, להמענות

מלצום ביום ראשון - "מפני הנוצרים". על זה מעיר רבינו גרשום⁽¹²⁷⁾: "לפי שיום חג שלהם באחד בשבת ואם היו ישראל מתעניין היו כועסים." אולם מתעוררת פה בעיה כרונולוגית. שכן בזמן שבית המקדש היה קיים, הנצרות רק התחילה ויום ראשון, כפי הנראה, טרם היה ליום אידם. ולכן כיצד יכול להיות שהמעמדות לא צמו ביום ראשון "מפני הנוצרים"? בתשובתו, רואים אנו, שהמאירי⁽¹²⁸⁾ במקום המלה "נוצרים" כותב "נצרים" - פירוש: בבליים - מן המילה "נבוכדנצר" מלך בבל. יום האידם של הבבלים היה ביום ראשון. כמו-כן בכת"י שונים של "מסכת סופרים"⁽¹²⁹⁾, על הסוגיא המקבילה, ישנן מספר גירסאות למלה זו: המצריים, הנכרים, הנצרים, המינין, הנוצריים. (לעומת זאת, הגאון ממונקאטש⁽¹³⁰⁾ השתמש בגירסה "נוצרים", וטען שסיבה זו, למעשה, נכתבה **מסוף** תקופת בית שני - דהיינו אחרי מות ישו.) אולם, היוצא מזה, הוא הכלל - שלא להרגיז את שאינו-יהודי בקביעת תענית ביום אידם. מכל הנאמר ניתן להבין את המנעותם של חז"ל מלכתוב סיבה זו כסיבה לתענית בטי' בטבת.

טעות המעתיק

ב"מחזור ויטרי"⁽¹³¹⁾ מופיע: "בתשעה בו סמך [מלך] בבל על ירושלים." מובן מאילו שזו טעות, שכן מפורש בתנ"ך⁽¹³²⁾ שאירוע זה היה בעשרה בטבת⁽¹³³⁾. אולם זו לא היתה טעות **דפוס**, שכן המילים האלה מופיעים גם בשני כתבי-היד⁽¹³⁴⁾ של "מחזור ויטרי" שיש בידינו. כמו-כן זה מופיע בשני כתבי-היד⁽¹³⁵⁾ של "סידור רש"י" - (אולם בכתב-יד אחר⁽¹³⁶⁾, ט' בטבת נשמט לגמרי). "מחזור ויטרי" נכתב ע"י רבינו שמחה שהיה תלמידו של רש"י ולכן סביר להניח שחלק זה של "מחזור ויטרי" הועתק מכתב-יד של "סידור רש"י". אך יש מקום לתמוה שאף אחד לא נסה לתקן טעות בולטת זו!

סיכום

מצאנו חמש סיבות לתענית תשעה בטבת:

- * (1) מיתת עזרא הסופר
- * (2) הריגת ר' יהוסף הלוי
- * (3) לקיחת אסתר לארמון המלך
- * (4) מיתת שמעון הקלפוס - ה"שליח פיטר"
- * (5) יום שנולד בו ישו הנוצרי

לכל סיבה כתבנו את הרקע, הערות חז"ל והסיבה שהם נמנעו מלכתוב את הגורם לתענית. ואולם, מפני שחז"ל בכל המקומות כתבו "בתשעה בו לא כתבו רבותינו על מה הוא", אך טבעי הוא שלא נבוא להכריע בשאלה זו.

מקורות והערות

- (1) שו"ע, או"ח סי' תק"פ סעי' א'
- (2) שו"ע, שם, סעי' ב'
- (3) ט"ז, שו"ע, או"ח סי' תק"פ סעי"ק א'
- (4) מגן אברהם, שו"ע, או"ח סי' תק"פ סעי"ק ו'

- (5) באר היטב, שוי"ע, או"ח סי' תק"פ סעי"ק ו'
(6) הגהות מהגאון מוהר"ר ברוך פרענקיל, שוי"ע, או"ח סי' תק"פ
(7) ישראל ב' דוד דאווידזאן, אוצר השירה והפיוט, כרך ראשון עמ' 108, הוצאת "כתב", ניו יורק, 1970
(8) הרב אברהם מאיר איזראעל, המאור, שנה ל' קונטרס ב' (רמ"א) כסלו-טבת תשל"ח, ניו יורק, עמ' 7 - 8
(9) דאווידזאן, שם, כרך שלישי, עמ' 502
(10) ספר יוחסין (הרב אברהם זכות), עמ' ט: , זאלקוא, תקנ"ט
(11) שלשלת הקבלה (הרב גדליה ו' יחיאל), עמ' כג., ויניציאה, שמ"ו
(12) שלשלת הקבלה, שם, עמ' כא :
(13) תרגום יונתן בן עוזיאל, מלאכי, פרק א' פסוק א'
(14) מגילה טו. גם ראה הרב דון יצחק אברבנאל, פירוש על נביאים מלאכי א'
(15) כת"י בודלינה, קטלוג נויבאור 882 ; כת"י בודלינה, קטלוג נויבאור 902
(16) בית דוד (הרב אשר בן יוסף דוד), סי' שטי"ז, שאלוניקי, ת"ק
(17) מגילה ה.
(18) בית דוד, שם
(19) יערות דבש (הרב יהונתן אייבשיץ), חלק שני, עמ' עד - עה., למברג, תרכ"ג
(20) צדה לדרך (רבינו מנחם בן ר' אהרן בן זרח), מאמר חמישי, כלל ראשון, פרק שמיני, (עמ' קמב:), ווארשא, תר"מ
(21) כל בו, סי' ס"ג
(22) ארחות חיים (הרב אהרן הכהן מלוניל), עמ' רי"ד, פירינצי, תק"י
(23) כת"י קמברידג', T.S. H 11.32
(24) כרם שלמה (הרב שלמה האאס), שוי"ע, או"ח סי' תק"פ, פרעסבורג, תר"ג
(25) כת"י וטיקן, 304
(26) כת"י קמברידג', T.S. NS 329.432
(27) סדר רב עמרם גאון, עמ' לד: , הוצאת "קריית נאמנה", ירושלים, תשכ"ה
(28) ספר ראבי"ה (רבינו אליעזר ברבי יואל הלוי), יוצר לאור מאת ר' אביגדור אפטוביצר, סי' תתפ"ט,
(כרך ג' עמ' 672), הוצאת מכון הרי פישל, ירושלים, תשכ"ד
(29) צדה לדרך, שם
(30) טור, או"ח סי' תק"פ
(31) סדור שערי שמים למהר"ע"ץ (הרב יעקב עמדן), שער יכניה עמ' צ: , ווארשא, תרמ"א
(32) אליה רבה (הרב אליה שפירא), או"ח סי' תק"פ סעי"ק ה', זולצבאך, תקי"ז
(33) אגרות שיי"ר (הרב שלמה יהודה רפפורט), מכתב ל"ג (עמ' 202), פרזעמישל, תרמ"ה
(34) הרב אברהם נפתלי צבי רות, המאור, שנה ל' קונטרס ד' (רמ"ג), ניסן-אייר תשל"ח, ניו יורק, עמ' 36
(35) באר הגולה, שוי"ע, או"ח סי' תק"פ
(36) שלחן גבוה (הרב יוסף בן אברהם מולכו), שוי"ע, או"ח סי' תק"פ סעי"ק ג', שאלוניקי, תקט"ז
(37) ערוך השלחן, או"ח סי' תק"פ סעי" ג'
(38) ארחות חיים, שם
(39) כת"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים, Rab 667, אוסף אדלר 1770, פוליו 122ב ; כת"י ניו יורק,
בית המדרש לרבנים, Rab 666, פוליו 195ב ; כת"י בודלינה, קטלוג נויבאור 2366, פוליו 114ב
(40) כל בו, שם
(41) כת"י מוסקבה, קטלוג גינצבורג 72/1, פוליו 141ב - 142א
(42) סדור תפלות השנה למנהג קהלות רומניא, עמ' ר"ל, ויניציאה, ר"פ
(43) כת"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים, Rab 666, פוליו 195ב
(44) ברכי יוסף או"ח סי' תק"פ סעי" א'
(45) הרב רות, שם
(46) פירוש עיון תפלה ע"י הרב אריה ליב ו' שלמה גורדון, לסדור אוצר התפלות, ספרד, חלק ב', עמ' 108,
הוצאת נהורא דאורייתא, ירושלים, תש"ך
(47) הרב רות, שם
(48) ספר חסידים (רבינו יהודה החסיד), סי' רל"א, (עמ' ר"ו), הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשי"ז
(49) ספר הקבלה להראב"ד (הרב אברהם הלוי בן דוד), עמ' 16 - 17, מנטובה, רפ"ד
(50) כתאב אלמחאצרה ואלמדאכרה להרב משה בן יעקב אבן עזרא, מתורגם מאת ר' אברהם שלמה הלקין,
עמ' 66, ירושלים, תשל"ה
(51) ספר המועדים, לוקט ונערך ע"י ר' יום-טוב לוינסקי, כרך ז', עמ' 94, הוצאת אגודת עונג שבת,
הדפסה שביעית, תל-אביב, תשל"א
(52) שירת ישראל להרב משה בן יעקב אבן עזרא, מתורגם מאת ר' בן-ציון הלפר עמ' ס"ח, ליפסיה, תרפ"ד
(53) כתאב אלמחאצרה, שם, עמ' 67
(54) עבדאללה בן בלקין, מדיכראת אל-אמיר עבדאללה אכ"ר מלוך בני זירי בגרנאטה אל-מסמאת
בכתאב אל-תביאן, עמ' 54, הוצאת לוי-פרובנצל, קהיר, 1955
(55) תקציר של האחאטה, ראה אצל ר. דוזי,

(56) לוח לששת אלפים שנה, מיסודו של ר' א. א. עקביא, עמ' ל"ו, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ו
 Sherrard Beaumont Burnaby, Elements of the Jewish and Muhammadan Calendars, p. 380,
 London. 1901

- (57) ברכי יוסף, שם
 (58) ארחות חיים, שם
 (59) אגרות שיי"ר, שם
 (60) מאורי אור, חלק ה' - עוד למועד, (הרב אהרון ווירמש), עמ' ק"י; מיץ, תקפ"ב
 (61) ר' רות, שם, עמ' 37
 (62) כת"י לונדון המוזיאון הבריטי, קטלוג מרגוליות 1168, פוליו 290ב2; כת"י בודלינה, קטלוג נויבאור 893/2, פוליו 216ב
 (63) סדור שערי שמים, שם
 (64) סדור דרך החיים עם נהורא השלם (ר' שלמה זלמן נעטטער), חלק שני, עמ' קד. ווין, תרכ"ח
 (65) ארחות חיים (הרב נחמן כהנא), שו"ע, או"ח סי' תקפ"פ סעי' ה', תרנ"ה
 (66) כרם שלמה, שם
 (67) תוספות חדשים (הרב יהודה ליב ב"ר מנחם דיין דק"ק קראטאשין), מגילת תענית, מאמר האחרון, עמ' כ. (39), ווארשא, תרל"ד
 (68) רוח חיים (הרב חיים פאלאגלי), או"ח סי' תקפ"פ סעי' ה', אזמיר, תרמ"א
 (69) אסתר פרק ב' פסוק ט"ז
 (70) מחיר יין (הרב משה איסרלא), עמ' י"ט, קראקא, תרמ"א
 (71) מדרש רבה, אסתר, פרשה ו'
 (72) מגילה יג.
 (73) מדרש שוחר טוב על תהילים, מזמור כ"ב, עמ' ל"ב (63 - 64) ירושלים, תשכ"ח
 (74) מדרש לקח טוב, אסתר, פרק ב פסוק ט"ז
 (75) יחזקאל פרק ל"ג פסוק כ"א
 (76) אסתר פרק ב' פסוק י"ד
 (77) האשל (הרב אברהם אליהו בורנשטיין), מגלת תענית, פרק בתרא, עמ' קלב; ירושלים, תרס"ח
 (78) מגילה ז.
 (79) הגהות הרב ברוך פרענקיל, שם
 (80) יאהן יאקאב הולדריכוס, ספר תולדות ישוע הנוצרי, (Joh. Jac. Huldrico, Historia Jeschuae Nazareni) עמ' 6-125, לידן, 1705
 (81) הולדריכוס, שם, עמ' 101, 107, 125
 (82) ראה במדבר פרק כ"ו
 (83) תקנות ותפלות (הרב שלמה צבי שיק), עמ' צז; מונקאטש, תר"ן
 (84) מאורי אור, שם
 (85) דקדוקי סופרים, מאת ר' רפאל נתן נטע ראבינאוויטץ, כרך ב', עבודה זרה, עמ' ה', הגהות, ניו יורק, תשל"ז
 (86) הולדריכוס, שם, עמ' 108, 115-6
 (87) תקנות ותפילות, שם
 (88) הולדריכוס, שם, עמ' 127
 (89) בית המדרש, ר' אהרן יעללינעק, חדר חמישי, עמ' 60 - 62, חדר שישי עמ' 6-155, הוצאת במברגר את וואהרמן, ירושלים, תרצ"ח
 (90) ספר דברי תורה (מהדורא תניינא), (הרב חיים אלעזר שפירא) סי' מ"ז, מונקאטש, תרפ"ט
 (91) בית המדרש, שם, חדר שישי, עמ' 11
 (92) מחזור ויטרי לרבינו שמחה, יוצר לאור ע"י ר' שמעון הלוי איש הורוויץ, סי' שכ"ה, הערה ה', (עמ' 362), הוצאת "א" מכון להוצאת ספרים, ירושלים, תשכ"ז
 (93) ספר חסידים, שם, סי' קצ"א, (עמ' קפ"ח)
 (94) בית המדרש, שם, חדר שישי, עמ' 11 [גם ראה ר' יצחק רפאל, "למאמר על אגדת שמעון כיפא", "דבר", כ"ח תשרי ת"ש]
 (95) פסחים קיח.
 (96) סדר עבודת ישראל, הרב יצחק בן אריה יוסף דוב (בער), עמ' 206, הוצאת שוקן, תרצ"ז
 (97) סדור מלאה הארץ דעה, הרב נפתלי הירץ טריביש, פירוש בסוף תפילת נשמת, טיהינגן, ש"ך
 (98) מחזור ויטרי, שם, עמ' 282, (והערה ה')
 (99) מחזור ויטרי, שם, סי' שכ"ה, (עמ' 362)
 (100) תוספות חדשים למגילת תענית, שם
 (101) תשובות הרד"ק להנוצרים, נספח לחסרונות הש"ס, עמ' מ"ד, הוצאת סיני, תל-אביב
 (102) פירוש האשל, שם, עמ' קל"ד
 (103) אגרות שיי"ר, שם
 (104) פירוש עיון תפילה, שם

- (105) ספר העבור, הרב אברהם ב"ר חייא הנשיא, המאמר השלישי, השער העשירי, עמ' 109, הוצאת פיליפאווסקי, לונדון, תר"א
- (106) ספר יסוד עולם לרבינו יצחק בן יוסף הישראלי, מאמר רביעי, פרק י"ז (עמ' 31), ברלין, תר"ח
- (107) לוח לששת אלפים שנה, שם, עמ' 316
- (108) ספר העבור, שם ; ספר יסוד עולם, שם
- (109) פירוש של רבינו עובדיה, רמב"ם, קדוש החודש, פרק ו', הלכה ח' ; חומש תורה שלמה, ערוך ע"י הרב מנחם מ. כשר, חלק שלשה עשר, עמ' ק"י, ניו יורק, תשי"ד
- (110) ספר העבור, שם, עמ' 96, 99
- (111) טעמי המנהגים ומקורי הדינים, ר' אברהם יצחק שפרלינג, עמ' ת"ק, הוצאת אשכול, ירושלים
- (112) הערה בשם הרב רפאל גארדאן לתוספות חדשים, מגילת תענית, פרק ימי הצומות, עמ' כב. ; ווילנא
- (113) תקנות ותפילות, שם, עמ' עב.
- (114) תולדות אלישע בן אבויה (הרב משה דוד האפפמאן), עמ' 13, וויען, תר"מ
- (115) ספר הקבלה להראב"ד, שם, עמ' 4, 9
- (116) כת"י מוסקבה, קטלוג גינצבורג 179/13, פוליו 100א, 101ב
- (117) חסרונות הש"ס, משנת תרכ"ה ; דקדוקי סופרים, משנות תרכ"ז - תרמ"ו
- (118) בית יוסף, טור או"ח סי' תק"פ, ד"ה כל הימים
- (119) לוח דבר בעתו - היתשמ"ח, עמ' רפ"ט-רצ"א, "אחיעזר" בני ברק, תשמ"ח
- (120) מכתב, ר' יונה היינריך לחיים סיימונס, ד' באדר תשנ"א
- (121) כת"י מונטיפיורי לונדון, 450.2, פוליו 16
- (122) פירוש האשל, שם
- (123) הרב רפאל גארדאן, שם
- (124) אלישע בן אבויה, שם
- (125) תקנות ותפילות, שם
- (126) תענית כז :
- (127) רבינו גרשום, תענית כז :
- (128) מאירי, תענית כז :
- (129) מסכת סופרים, יוצר לאור ע"י ד"ר מיכאל היגער, עמ' 301, שנויי נוסחאות, הוצאת "דבי-רבנן", ניו יורק, תרצ"ז
- (130) ספר דברי תורה, שם
- (131) מחזור ויטרי, שם, עמ' 230
- (132) מלכים ב' פרק כ"ה פסוקים א' - ב' ; יחזקאל פרק כ"ד פסוקים א' - ב'
- (133) לפי הלוח שלנו עשרה בטבת לא יכול לחול בשבת. לפי דעת האבודרהם (עמ' רנ"ד, ירושלים, תשכ"ג) אפילו אם היה חל בשבת לא היו יכולים לדחות הצום ליום אחר, מפני שנאמר בו "בעצם היום הזה" כמו ביום הכיפורים. לעומת זאת, כתוב ברמב"ם (הלכות תעניות פרק ה' הלכה ה') ובשו"ע (או"ח סי' תקי"ן סעי' ג') שאם אחד מד' התעניות הללו חל בשבת דוחין עד יום א'. מלשונם, אם י' בטבת יכול להיות בשבת, דוחים הצום עד יום א'. בתקופת חורבן בית ראשון, ובתקופת חורבן בית שני עד קביעת לוח העברי, קוימה האפשרות שעשרה בטבת יחול בשבת? לכן, צ"ע האם צמו בשבת או דחו את התענית עד ליום א'?
- (134) כת"י לונדון, המוזיאון הבריטי, קטלוג מרגוליות 655, פוליו 154א ; כת"י ורשה, 240/1
- (135) כת"י מינכן, 28/5, פוליו 321ב ; כת"י קמברידג', Or. 786/1, פוליו 42א
- (136) כת"י פרמא, קטלוג דה רוסי 858, פוליו 255א

מסמכים הנמצאים במאמר

